

Lapse õiguste elluviimine asendushoolduses – valdkonna spetsialistide koolitus

Kiira Gornischeff, MTÜ Lastekaitse Liit

Maria Žuravljova, Tartu Ülikooli Narva kolledž

Julia Kovalenko-Djagileva, SOS Lasteküla Eesti Ühing

2015. aastal hakkas SOS Lasteküla koolitama projekti „Asendushooldusel olevate laste õiguste elluviimine” raames asendushoolduse valdkonnas töötavaid spetsialiste. Projekti rakendatakse Eestis ja veel seitsmes riigis, koostööpartnerid on Euroopa Komisjon ja Euroopa Nõukogu.

Projekti raames välja töötatud koolitusprogramm sotsiaal- ja lastekaitsetöötajatele, kasuvanematele ja asenduskodutöötajatele tutvustab lapse õigusi ning motiveerib lastega töötavaid inimesi kasutama oma töös laste õigustel põhinevat lähenemist. Programmi koostamises osalesid asendushoolduse kogemustega noored.

Eestis on koolitatud nelja gruppi, üks grupp oli venekeelne – kokku üle 80 spetsialisti. Järgnevalt anname ülevaate asendushoolduse valdkonna koolitusvajadusest, koolitusprogrammi juhtpõhimõtetest ja hindamismudelist.

Õiguslik regulatsioon ja koolitusvajadus

Sügisel möödus 25 aastat ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) ratifitseerimisest Eestis. Riik võttis endale kohustuse tagada kõigi laste võrdsed õigused ja luua neile võimalused täisväärtuslikuks eluks.

Riigi vastutust vanemliku hoolitsuseta laste eest kirjeldatakse ka ÜRO asendushoolduse juhistes (2014). Nii konventsioonist kui ka ÜRO juhistest tuleneb kohustus tagada lastega töötavate spetsialistide ja vabatahtlike erialane ettevalmistus ning vastav koolitus (Lapse Õiguste Komitee 2003). Eestis käsitlevad asendushooldust laste ja perede arengukava 2012–2020 (2011) ja vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014). 2015. aasta lõpus oli Eestis asendushooldusel 2518 last, neist 1031 olid asenduskoduteenusel, 206 perekonnas hooldamisel ja 1281 kasvas eestkostja perekonnas. Uude perre lapsendati 50 last. Samal aastal eraldati perekonnast 380 ning paigutati asendushooldusele 448 alaealist. (Sotsiaalministeeriumi statistika andmebaas 2016). Aastatega on riik palju panustanud lastele paremate olmetingimuste loomisesse. Lapsed ja noored on enamjaolt rahul oma eluga asenduskodus ning nende põhivajadused on üldiselt kaetud (Lasteombudsman 2013). Üksnes olmevajaduste tagamisest aga ei piisa, vanemliku hoolitsuseta jäänud lapsed vajavad erilist hoolt ja kaitset. 2016. aasta algusest kehtima hakanud lastekaitseadus (2014) toob välja lastega kokkupuutuvate spetsialistide kohustuse lähtuda lapse õiguste ja heaolu tagamisel ka psühholoogilistest, emotsionaalsetest, sotsiaalsetest jt vajadustest (§ 4 ja 5). Uuringu „ÜRO asendushoolduse juhiste rakendamine Eestis” (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2013) käigus selgus, et 18% asenduskodujuhtidest ja töötajatest tunnevad puudust teadmistest, mis käsitlevad lapse õigusi.

Eraldi laste õigusi puudutavaid koolitusi selles valdkonnas töötavatele spetsialistidele ja vabatahtlikele ei pakuta, väikses mahus käsitleb seda teemat üksnes sotsiaaltöö täiendkoolitus asenduskodu kasvatusala töötajatele. Kahjuks ei pakuta süsteemseid koolitusi praegu ka neile, kes hooldavad lapsi perekonnas. Uus lastekaitseadus sätestab kõigile lastekaitsetöötajatele kohustuse läbida lapse õiguste koolitus.

Olukord on sama peaaegu kõigis projektis „Asendushooldusel olevate laste õiguste elluviimine” osalenud riikides ja see ajendaski sellesse valdkonda rohkem panustama. Projektis on arvestatud lastega töötavate spetsialistide (sh kasuvanemate) ja vabatahtlike vajaduste ning noorte arvamusega.

Koolituskava põhiteemad

Koolituskava lähtub lapse õiguste konventsiooni neljast juhtpõhimõttest. Need on õigus elule ja ellujäämisele (artikkel 6), õigus mittediskrimineerimisele (artikkel 2), lapse huvide esikohale seadmine (artiklid 3 ja 4), lapse osalusõigus ehk lapse seisukohtade ärakuulamine ja arvesse võtmine (artikkel 12). Nimetatud põhimõtteid käsitleti põhjalikult kogu koolituskava vältel. Koolitusprogrammi maht on 16 akadeemilist tundi.

Koolituse filosoofiliseks tagapõhjaks on Ralph W. Tyleri (1949) käsitlus, mille kohaselt käib õppimine õppija aktiivse tegevuse kaudu: ta õpib sellest, mida ise teeb, mitte sellest, mida teeb õpetaja. Materjalid valmistas ette rahvusvaheline spetsialistide meeskond, kuhu kaasati noori. Koolituse eesmärk oli selgitada osalejatele lapse õigusi ja inimõigusi ning tutvustada lapsekeskset lähenemist. Osalejaid õpetati lapsi nägema võrdsete isiksustena, mõtestati ka vajadust kaasata lapsi ja noori oma igapäevasesse töösse.

Lapse õiguste elluviimine

Koolituse käigus püüti lapse õigustest tulenevaid põhimõtteid igati siduda lastega töötavate spetsialistide igapäevatööga. Koolituskava toetas osalejate hoiakute kujundamist. Näiteks algul paluti osalejatel mõelda ühele lähedasele lapsele ja ette kujutada, et see laps paigutatakse asendushooldusele. Osalejad pidid kirjeldama, milliseid elutingimusi ja suhtumist nad tahaksid, et see laps teenusel olemise ajal kogeaks. Paljudele oli see ülesanne emotsionaalselt raske, sest nad ei olnud varem mõelnud hooldusel viibivatest lastest kui enda omadest, sügavuti ei olnud nad mõelnud ka lapse tunnete või arvamusele. See harjutus häälestas osalejaid vaatama asendushoolduse teenust uue ja värske pilguga. Seejärel tutvustati ja selgitati ÜRO lapse õiguste konventsiooni, pöörates tähelepanu artiklile 6: õigus elule, ellujäämisele ja arengule. See artikkel määratleb väga selgelt, et igal lapsel on sünnipärane õigus elule ja maksimaalsele võimalikule arengule. Artiklit tuleb tõlgendada laias tähenduses, mõeldes nii füüsilisele kui ka vaimsele tervisele, nii kõlblisele, sotsiaalsele kui ka kultuurilisele arengule (Laste õigused ... 2005).

Osalejad arutlesid veel, miks on oluline võimaldada lapsel kohtuda ja suhelda oma bioloogiliste vanematega ning millistel juhtudel on see lapsele pigem kahjulik. Vaeti, kuidas toetada suhet bioloogilise perega nii, et see ei kahjustaks lapse parimaid huve.

Juhtumianalüüsis kaaluti, milliste spetsialistidega koos saaks keerulisi dilemmasid paremini lahendada.

Asendushooldusel olev laps puutub sageli kokku spetsiifiliste raskuste ja ohtudega. Mõned neist ohustavad lapse turvalisust, teised võivad kahjustada lapse arengut. Asendushoolduse töötajate kohustuste ja õiguste lahtimõtestamine ning tugisüsteemide kindlaks määramine aitab leida laste jaoks parimaid lahendusi (Laste õiguste ... 2015).

Lapse osalusõigus

Konventsiooni artiklist 12 tulenevalt peab riik tagama, et kõigi laste seisukohti küsitaks ja kaalutaks nende eluga seotud teemade käsitlemisel (Laste õigused ... 2005).

Lastekaitseaduses on samuti kirjas lapse õigus iseseisvaks seisukohavõtuks ja ka õigus väljendada oma vaateid kõigis teda puudutavates küsimustes (§ 5). See, et laps osaleb pere elus, eeldab pidevat temaga asjade arutamist ja talle tagasiside andmist tehtud otsuste kohta. Sama põhimõtet tuleb rakendada ka asendushooldusel viibivate laste puhul. Selleks et toetada lapse osalusõigust, peavad asendushoolduse töötajad olema head suhtlejad. Asenduskodu peres on lapsi tunduvalt rohkem kui tavaperes, seega on eriti oluline suhelda võimalikult palju iga lapsega, arvestada tuleb ka iga lapse individuaalsust. Lapse jaoks on osalemine neid puudutavates küsimustes oluline mitmel põhjusel. Esiteks aitab osalemine kasvada võrdväärse kodanikuna, teisalt teab ainult laps ise, mis on tema jaoks kõige olulisem (nn laps on oma elu ekspert). Kui lapsed on kaasatud, siis tunnevad nad suuremat vastutust ja peavad paremini

kokkulepetest kinni. See teeb kasvatajate ja eestkostjate töö lihtsamaks.

Pärast kommunikatsiooniharjutusi tõdesid koolitusel osalejad, et kõik võtavad infot vastu väga erinevalt ja saadud teabe analüüsimisel mõjutavad meid pahatihti varasemad kogemused, teadmatus ja eelarvamused.

Lapse eest oluliste otsuste tegemine võib olla lapse jaoks ohtlik, sest lapsega kokkupuutuv spetsialist ei pruugi alati teada lapse arvamust, tegutsemismotiive ja vajadusi. Negatiivse juhtumianalüüsi tulemusena nägid osalejad, milline võib olla tagajärg, kui last otsuste tegemisel ei kaasata või kui ei selgitata välja lapse tahet. Individuaalse juhtumianalüüsiga selgitasid osalejad välja enda praktikast tuttavaid olukordi, kus nad on muutnud pärast lapsega suhtlemist esialgset otsust ning kuidas see on lapse elu positiivselt mõjutanud.

Taoliste harjutuste kaudu kogesid osalejad, et tõhus ja võrdväärne suhtlemine lihtsustab tööd lapsega ja parandab õhkkonda peres. Rollimängud aitasid asju näha ka teiste osaliste (hooldusel viibivate laste, asenduskodu juhtkonna, poliitika kujundajate) vaatevinklist ja see tõestas taas laste kaasamise tähtsust.

Lapse parimast huvist juhindumine

Lapse huvide esikohale seadmise põhimõte on lapse õiguste konventsiooni üks alustalasid (Laste õigused. ... 2005). Eraldi pööratakse seal tähelepanu ka perekonnast eraldamisele ja lapsendamisele (artiklid 20 ja 21). Lapse parimate huvide järgimise põhimõte kohustab otsustajat välja selgitama lapse kõiki huviseid ning hindama sellest kogumist lähtudes, mis on lapse jaoks konkreetsel juhul parim lahendus (Aru ja Paron 2015).

Asendushoolduse töötajatel on vaja iga päev luua lastele võimalusi osalemiseks ja arvestada nende seisukohtade ning nii lühi- kui ka pikemaajaliste mõjudega. Lapse arvamusega arvestamine ei tähenda aga seda, et parima huvi kindlaks määramisel tuleb lähtuda ainult lapse soovist. Täiskasvanud ei saa lastele lükata kogu vastutust nende elu puudutavate otsuste eest. Konventsiooni 12. artiklis sätestatu seab eesmärgiks lapsega konsulteerimise ja tema osaluse järkjärgulise suurendamise otsuste tegemisel, mitte täiskasvanute vastutusest vabastamise (*ibid*).

Hooldusel oleva lapse parima huvide välja selgitamisel tuleb kõigepealt kuulata lapse arvamust (arvestades seejuures tema küpsust ja võimet olukorda hinnata). Samuti on tarvis hinnata lapse perekonnaliikmete (vanemate, õdede-vendade, sugulaste, teiste lähedaste jne) seisukohti ja lapse igapäevast elukeskkonda (nii praegust, eelnevat kui ka tulevast). Seejärel saab kaaluda lapse arenguvajadusi, arvestades vajadusel ka näiteks usulisi või kultuurilisi eripärasid.

Laste vajaduste, eelistuste ja takistuste väljaselgitamisega õpiti koolitusel, kui erinevad võivad olla täiskasvanu ja lapse arusaamad lapse vajadustest. Osalejad harjutasid ka laste keskkonnakaartide täitmist, hinnates konkreetsete juhtumite põhjal lapse parimates huvides tegutsemise lühi- ja pikemaajalist mõju.

Mittediskrimineerimise põhimõte

Konventsiooni kohaselt on lapsed võrdsed ja sama väärtuslikud kui täiskasvanud (Laste õigused. ... 2005, artikkel 2). Ka Eesti seadused kaitsevad lapsi igasuguse diskrimineerimise eest (Põhiseaduse § 12; lastekaitseaduse § 5).

Mittediskrimineerimine on eraldi õigus ja samas ka põhimõte, mida tuleb rakendada kõigi last puudutavate otsuste puhul. Näiteks peavad tüdrukutel olema samasugused võimalused kui poistel ning puuetega lastel peavad olema samasugused võimalused väärikaks eluks nagu kõigil teistel (Laste õigused ... 2005).

Asendushooldusel viibivad lapsed on oma elus kindlasti kogenud ebaõiglust. Nendega töötavad inimesed peavad alati lähtuma mittediskrimineerimise põhimõttest, sest samad õigused kehtivad kõigile lastele. Lapsi ei tohi kunagi diskrimineerida nende soo, rassi, usu,

võimete, emakeele või millegi muu alusel. Lapsi ei või kohelda ebaõiglaselt, kuid juhul, kui laps on teistega võrreldes ebasoodsamas olukorras, võib see tähendada ka lapse teistsugust kohtlemist (Laste õiguste ... 2015).

Koolitusel lahendasid osalejad ülesannet, mille raames said kõik endale uue „identiteedi” (nt erivajadusega noor, venekeelne üksikvanem, põgenikust alaealine laps jne) ja sellest lähtudes tuli lahendada erinevaid olukordi. See aitas oma nahal tunnetada mitmeid diskrimineerimise liike, millega lapsed ja noored võivad kokku puutuda ning õpetas paremini mõistma võrdsuse ja mittediskrimineerimise olulisust ning igapäevases töös tekkivaid valikuid.

Koolitusprogrammi hindamismudel

Projekti tulemuste hindamiseks kasutavad kõik kaheksa riiki kombineeritud uurimismeetodit. Andmeid koguti ankeetküsitlusega, nii kaardistati osalejate teadmisi enne ja vahetult pärast koolitust, seejärel hinnati koolituse mõju. Vastused lasid võrrelda, kuidas muutusid osalejate teadmised lapse õigustest ning kuidas nad kasutasid omandatud teadmisi praktikas. Andmeid koguti ka kahe poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuuga, mis viidi läbi neli kuud pärast koolitust. Intervjueriti 15 inimest. Osalejad täitsid kaks kuud pärast koolitust ka koolituse mõju hindava ankeedi.

Tulemuste esialgse analüüsi põhjal saab öelda, et koolitus parandas osalejate arusaamist lapse õigustest ja inimõigustest, samuti mõistetakse nüüd paremini, miks on vaja lapsi ja noori kaasata.

Osavõtnute arvates erines see koolitus teistest oma interdistsiplinaarse lähenemise tõttu: kohal olid eri valdkondades töötavad spetsialistid, kasutati aktiivõppemeetodeid. Kõige rohkem meeldis see, et õpiti rollimängude, ajurünnakute ja diskussiooni kaudu. Venekeelsed osalejad pidasid väga kasulikuks koolituse läbiviimist nende emakeeles, sest nii oli lihtsam aru saada ja oma arvamusi väljendada.

2016. aasta lõpuks valmib projekti üldraport, siis saab analüüsida ja võrrelda kaheksa riigi andmeid. Projekti tulemuseks on ka valdkonnas töötavatele spetsialistidele ja poliitikakujundajatele tehtavad ettepanekud.

Viidatud allikad

Aru, A., Paron, K. (2015). Lapse parimad huvid. *Juridica VI*.

Eesti Vabariigi Põhiseadus (1992). Riigi Teataja, I, 15.05.2015, 2.

Lastekaitseadus (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.

Lasteombudsman. (2013). Asenduskoduteenuste analüüs. Tallinn: Õiguskantsleri Kantslei laste õiguste osakond.

Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. (2005). Tallinn: Lastekaitse Liit.

Laste õiguste elluviimine. Koolitusjuhend professionaalsetele asendushoolduse töötajatele. (2015). SOS Children's Villages International.

Sotsiaalministeeriumi statistika andmebaas. (10.09.2016).

Sotsiaalministeerium. (2011). Laste ja perede arengukava 2012–2020.

Sotsiaalministeerium. (2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat.

SOS lastekülade rahvusvaheline organisatsioon, Rahvusvaheline Sotsiaaltalitus. (2014). ÜRO laste asendushoolduse juhised. ÜRO raamprogramm. Mitteametlik tõlge: www.sos-lastekyla.ee/wp-content/uploads/2014/03/--RO-laste-asendushoolduse-juhised-final.pdf.

SOS Lasteküla Eesti Ühing. (2013). ÜRO laste asendushoolduse juhiste rakendamine Eestis. Projekti raport. Tallinn.

Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.

ÜRO lapse õiguste konventsioon (1991). Riigi Teataja II, 16, 56.

Lapse Õiguste Komitee. (2003). Lapse Õiguste Komitee 32. istungjärk. Osalisriikide konventsiooni artikli 44 alusel esitatud aruannete arutelu. Lapse Õiguste Komitee lõppjärelused: Eesti. Toimetamata versioon: www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/306/CRC.pdf.